

HOCA-ZÂDE MUHAMMED RASİM'İN HÂB-NÂME ADLI ESERİNDE TAHKİYE METODU TORATION METHOD IN HOCA-ZÂDE MUHAMMED RÂSİM HİKMET'S WORK CALLED HÂB-NÂME

 Fuat BİNER¹

 Türkan ALVAN²

¹ Sorumlu Yazar: Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, fuatbiner@yahoo.com

² Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, talvan@fsm.edu.tr

Received / Alınma: 17.02.2025

Accepted / Kabul: 21.03.2025

ÖZET

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet 19. yüzyılda yaşamış, kadılık yapmış, ilmiye sınıfına mensup âlim bir şahsiyettir. Edebi yönü kuvvetli, velûd bir müellif olan Hoca-zâde'nin, *Hâb-nâme* adlı yapıtı onun önemli eserlerindedir. Tek nüshası mevcut olan çalışma, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü NEKTY06739 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Birçok farklı konuyu ihtiva eden bu eser, edebiyatımızda keşkûl ya da kırkambar türü eserler sınıflamasına girmektedir. İslamî ilimler başta olmak üzere rüya, cıfr, kıyafet gibi ana başlıklarla; alt başlıklarda ise ayet, hadis, Arapça ve Farsça ibarelerle, hikâye, şiir eşliğinde (rızk, kader, kaza, ölüm, keramet, fetvalar, evlilik, boşanma) gibi birçok mesele hem dağınık, hem de derli toplu bir şekilde anlatılmıştır. İlm-i Firaset bölümü Batı medeniyetindeki Fizyonomi ile ilk defa karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Dinî ve tasavvufî bir eser olması hasebiyle eserde kullanılan ayet ve hadisler ve müellifin ilmî müktesebatı, konuyu ele alış biçimi eserin didaktik yönüne işaret ederken halk için bir nasihat kitabı olarak yazıldığı söylenilebilir.

Bu çalışmada Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, daha sonra araştırmaya konu olan *Hâb-nâme* isimli eseri tanıtılmıştır. Eserde anlatılan birçok hikâye klasik tahkiye metodu yöntemiyle incelenmiştir. Bunun yanında müellifin anlatımı tekdüzelikten kurtarmak için soru cevap yöntemine sıklıkla başvurduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, *Hâb-nâme*, Tahkiye.

ABSTRACT

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, who lived in the 19th century, was a judge, and was a scholar belonging to the ulema class. A virtuoso writer with a strong literary background, Hoca-zâde, authored several significant works, one of the most important being *Hâb-nâme*. The only copy of the work is registered in the Turkish Manuscripts Section of the Istanbul University Rare Works Library under the catalog number NEKTY06739. This work, which covers a wide range of subjects, is classified in our literature as a type of known as *keshkûl* or *kirkambar*. It explores various topics, including Islamic sciences, dream, cıfr, clothing, and other subtopics, incorporating verses, hadiths, Arabic and Persian phrases, along with stories and poems. These themes such as sustenance, fate, accident, death, miracles, fatwas, marriage, and divorce are presented in both a scattered and structured manner. The section of *İlm-i Firaset* is the first to comparatively address physiognomy in Western civilization.

Since it is a religious and mystical work, the verses and hadiths used, along with the author's scientific knowledge and approach to the subject, highlights its didactic nature. Additionally, it can be said that it was written as a book of advice for the public.

In this study, brief information about the life and works of Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet is provided, followed by an introduction to his work *Hâb-nâme*, which is the subject of the research. Many stories within the work were analyzed using the classical narration method. In addition, it was observed that the author frequently employed the question-answer method to maintain narrative engagement and avoid monotony.

Keywords: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, *Hâb-nâme*, Narration.

1. GİRİŞ

Tam künyesi Muhammed Rasim b. Ali Rızâ b. Süleyman el-Malatyavî olan müellif, (H 1255/ M 1839)'da Malatya şehrinde doğmuştur (B.O.A: 4/458). Hoca-zâde, Türkiye'nin Malatya şehrinde doğmuş ve doğduğu şehre nispetle "Malatyavî" lakabıyla anılmıştır. Fakat resmî kayıtlarda verilen doğum tarihi Hab-nâme adlı eserin sebep-i telif bölümünde müellifin bizzat kendisinin beyan ettiği yaşıyla uyuşmamaktadır. Müellif ilgili bölümde yaşının 55 olduğunu açıkça söylemiştir:

târîh-i sene ihda ve's-selâse-mi'e ve elfdeki müddet-i 'ömr-i giran-mâye pencâh-pençe ve 'atâyâ-yı hakdan ve hedâyâ-yı cevâd-ı mutlakdan bu dünyâ-yı sipencde mizân-ı tabî'at-ı gevher-senc olup hezâr genc-i bî-rence irmişdi [22a] (Aktan, 2019, s. 25).

Hoca-zâde bu bilgiye göre 1301 yılında 55 yaşındadır. Bu bilgiden hareketle müellifin doğum tarihinin 1245-1246 olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarafımızdan yapılan araştırmalara göre müellif mevcut eserlerinde Hoca-zâde Muhammed Rasim künyesiyle kayıtlıdır. Bazı eserlerinde ise es-Seyyid, el-Mevlevî kayıtları da mevcuttur. Müellifin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini ve kendisinin Mevlevî tarikatına mensup olduğunu bu künyelerden çıkarabiliriz. Ayrıca müellifin babasının müftü olması hasebiyle ilmiye sınıfına mensup biri olduğu söylenebilir. Muhammed Rasim Hikmet'in Hoca-zâde kimliğiyle anılmasını da bu bilgiye bağlanabilir.

Sicil kaydındaki bilgiler onun sıbyan mektebinden sonra Beyazıt Câmiinde yüksek ilimler tahsil ettiğini söylemektedir:

Sıbyân mektebinde mukaddime-i ulûmu ba'de't-tahsîl Bâyezîd Câmi-i şerîfnde ulûm-i aliye ve âliyye ve cüziyyâtdan küre ve usturlâb ve eşkâl ve Fârisî tahsîl ederek icâzetnâme almıştır (B.O.A: 4/458).

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, Arapça Farsça ve Türkçeye vukûfiyetiyle birçok eser kaleme almıştır. Hem nazım hem de nesir türünde eserler veren müellifin nesir alanındaki eserleri ve kabiliyeti ön plandadır. Nazım şekillerinin birçoğunu eserlerinde kullanan Hoca-zâde; gazel, kaside, mesnevî, kıt'a, müstezat, rubâi gibi türlerden yararlanmıştır. Dinî tasavvufî alanlarda yoğunluk gösteren eserler arasında mevlit, şerh, mesnevi, hadis, fıkıh, hukuk alanlarında zengin bir müktesebat bulunmaktadır.

Ayrıca İslâmî ilimler tefsir, hadîs, kelâm, tasavvuf başta olmak üzere Tefsîr-i Âlemgîr, Sûre-i Yûsuf Tefsîri, Buhâri-i Şerîf Şerhi, Nuhbetü'l-Fikr, Sirâciyye Şerhleri, Mültekâ Şerhi, Ğurer ve Mirkâd Şerhleri, Meânî ve Bedî üzerine şerh ve Kâfiye, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Şerhi, Hidâye şerhi, Kasîde-i Bürde ve Cevherî şerhleri ve iki cild Mesnevî-i Şerîf Şerhi ve bir cild Fusûs şerhi, Âlûsî Tefsiri ve Buhari-i Şerîf okuttuğu ifade edilmektedir (B.O.A: 4/458).

Memuriyet hayatına başlamadan önce bir müddet Hamdi Paşa'nın yanında kütüphanecilik vazifesi yapmıştır. Müellifin memuriyet hayatı hakkında kaynakların verdiği bilgiler sırasıyla şöyledir:

1874 yılında ilk memuriyeti Konya ilinde, 1876 yılında Kayseri Develi'de, 1878 yılında Dersimbağ'ında görevini ifa eden müellif, 1885 yılında Sivas Temyiz Mahkemesi Başkanlığında görev yapmıştır. Memuriyet hayatında çeşitli aziller (memurluk vazifesini ihmal, mahkeme usûlüne aykırı davranma, hakkındaki bazı şikâyetler) neticesinde görev değişikliğinin yanı sıra başka illere tayin edilme durumlarıyla karşılaşmıştır (Aktan, 2019, s. 25).

1889 yılında Diyarbakır Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanlığı'nda görev yapan müellif sonra İstanbul'a dönmüştür. Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in hayatı hakkında bilgiler edindiğimiz kaynaklarda 1899 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve kabrinin nerede olduğu bilinmediği kayıtlarda geçmektedir (Aktan, 2019, s. 24). Vefat tarihi olarak verilen 1899 tarihi ele alındığında Hoca-zâde'nin 70 yaşlarında vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet hakkında yapılan araştırmalarda tespit edilen eserlerinin sayısı on dördtür. Bazı eserleri üzerinde yüksek lisans ve doktora çalışmaları mevcuttur. Fakat yapılan çalışmalarda Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in eserleri hakkında farklı sayılara yer verilmektedir. Bir eserin birden fazla isimle isimlendirilmesi, bir bölümünün ayrı ayrı farklı eserlerde yer alması gibi durumlar eser sayısının farklılığına sebep olmuştur. Mevcut eserleri şöyle sıralayabiliriz:

1.Hâb-nâme: Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme adlı eserini iki bölüm olarak ele alacak olursak birinci bölüm Hâb-nâme; ikinci bölüm ise Kıyafet-nâme kısmını oluşturmaktadır. İslami ilimler ağırlıklı olan eser; Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in hadisleri ve din ve tasavvuf büyüklerinin eserleri ve hikmetli sözlerinden müteşekkildir.

2.Tuhfetü'l-Aşıkîn ve Hediye-tü'l-Mâşukîn: 164 varaktan müteşekkil Tuhfetü'l-Aşıkîn ve Hediye-tü'l-Mâşukîn adlı eserinde Hoca-zâde, Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necât adlı mevlidinden seçtiği beyitleri serbest bir üslupla şerh etmiştir. Eser, Mevlid'i Mevâhibü'l-Ledünniyye, Hadîkatü's-Süedâ, Sübülü's-Selâm, Minhâcü'l- Fukarâ, Kasîde-i Bürde, Mesnevî gibi İslâmî hafızanın farklı örnekleriyle iç içe sunması bakımından önemlidir (Bayraktar, 2015, s. 3).

3. Zübdetü't-Tarîka: Müellif; tarikat ehli insanların davranışları, sözleri ve durumları hakkında bilgiler ihtiva eden bu eserini istek üzerine yazdığını ve Zübdetü't-Tarîka ismini taşıyan eserin bir mukaddime ile üç bab üzerine tertip edildiğini ifade etmiştir (Vural, 2016, s. 5).

4. Kâşifü't-Te'vîlât: Hoca-zâde Muhammed Rasim Efendi mezkûr kitabını Fûsûsu'l-Hikem ve Kur'an-ı Hakîm'in tevîlatı üzerine yazdığını beyan etmiştir (Şeker, 2009, s. 25).

5. Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî: Bu eser Hoca-zâde Muhammed Rasim tarafından Mesnevî'de geçen muhtelif beyitlerin şerhi mahiyetinde kaleme alınmıştır (Eser, 2019, s. 18). Bu eser ile ilgili doktora çalışması mevcuttur.

6. Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye: Ahmet Cavdet Paşa'nın Mecelle adlı eserinin madde madde şerh edildiği bir çalışmadır.

7. Kimyâu's-Saâde: 425 varaktan oluşan bu eser, Sahîh-i Buhârî adlı eserin muhtasar şerhi mahiyetindedir.

8. Nuhbetü'l-Belâğa: İbn Hacer'in hadis usulü konularını kısa ve özlü biçimde ele aldığı Nuhbetü'l-Fiker adlı eserinin muhtasar bir çalışması diyebileceğimiz bir çalışmadır.

9. Son Usûl Fenn-i Harb-i Bahrî: Deniz harbinin usullerini ihtiva eden tercüme bir eserdir.

10. Mincâtü'l-Vusûl alâ Metni Mirkâtü'l-Usûl: Molla Hüsrev'in Mirkâtü'l-usûl adlı eseri, usul-i fıkıh ve fıkıh konularını ihtiva etmektedir. Hoca-zâde Muhammed Rasim, Molla Hüsrev'in mezkûr eserini şerh etmiştir.

11. Risâletü Kibrîti'l-Ahmer: Fıkıh, hadis, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet gibi geniş kapsamda ele alınan eser müellifinin de beyan ettiği üzere iksir, kıymetli madenler anlamında kullanılan Kibrît-i Ahmer ismiyle adlandırılmıştır.

12. Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl: Muhammed Rasim Hikmet'in önemli eserlerinden biri de Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl adlı Şeyhülislam Menteşe-zâde Abdurrahim Efendi'nin fetvalarını ihtiva eden eseridir.

13. El-Bedriye alâ Metni'l-Gurer: Molla Hüsrev tarafından Hanefi içtihadı esas alınarak hazırlanan kısa özlü hükümleriyle bir kanun kitabı olarak kullanılan Gurerü'l-Ahkâm isimli esere yazılmış bir şerhtir (Akgündüz, 1994, s. 27-28).

14. Tefsîr-i Âlemgîr: Kur'an'ın tefsiri mahiyetindeki bu eser Fatıha ve Bakara surelerinin tefsirini ihtiva etmektedir.

2. HÂB-NÂME-İ RÂSİM HİKMET

Hâb-nâme-i Rasim Hikmet'in tespit edilebilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü NEKTY06739 numarada bulunmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatında eserlerin tertibinde genellikle ilk sırada hamdele ve salvele yer almaktadır. Hoca-zâde bu geleneğe uyarak eserin giriş bölümüne tevhid ile başlar, salavat-ı şerife ile devam eder.

Hamdele ve salveleden sonra sebab-i telifin başlangıcında abd-i fakir, kusur ve günah sahibi sıfatlarıyla adını da sarahaten söyleyerek Hoca-zâde es-Seyyid Muhammed Rasim Hikmet diye zikreder. Geriye kalan amellerinin hayra çevrilip sonunun hayra çıkması için Allah'a niyazda bulduktan sonra "Bana sorulan sorular üzerine cevaben derim ki; yardım Allah'tandır ve yalnızca O'na itimad edilir (bu eserdeki) maksat ve matluba başlamadan evvel sair durumlarda sorunun şeklini ve o sorunun hangi zamanda sorulduğu ve kâl ilimlerinden hangisinin kapsamına girdiğini tespit etmek gerekir ki bu da bin üç yüz bir senesinin Recep ayının yirmi yedisinin pazar gününün ilk saatlerinin başındadır" cümlesini kullanır. Devamında "İşin özü şu ki Muhammed'e (Rasim) mezkûr tarihte İstanbul ve dışında sultanın ahvali ve akıbeti hakkında meydana gelecek olaylardan soruldu. Bunun üzerine kendisi için manzum harflerin sırrından bir cevap olarak ve fazilet erbabı kimselerce rumuzlar çıktı. Ben de risaleyi ed-Dürri'l-Meknûn (gizli inciler) diye isimlendirdim" diyerek eserin sebab-i telif bölümünü açıklar.

Müellifin bizzat verdiği bilgilere göre bu eser; H 1301 miladi 1884 yılının mayıs ayında kaleme alındığı (alınmaya) başladığı ifade edilmiştir. Bu eserin yazılma sebebi olarak da sorulan sorular olduğu beyan edilmiştir.

Nitekim bu çalışmanın konusunu teşkil eden Hab-nâme adlı eserin tamamına yakın bölümleri Tavus ve Ankebut adlı hayvanların Hakîm'e yönelttiği sorular ve verilen cevapları ihtiva etmektedir.

327 varaktan müteşekkil eserin isminden hareketle rüyalar ile ilgili metinlerin olduğunu düşünebiliriz. Fakat eserin içeriğini incelediğimizde eserde birçok türden örneklere rastlayabiliriz. Farklı konuları ihtiva eden bu eser edebiyatımızda keşkûl ya da kırkambar türü eserlere örnek verilebilir. İslami ilimler başta olmak üzere rüya, cifr, kıyâfet gibi ana başlıklarla, alt başlıklarda ise ayet, hadis, Arapça ve Farsça ibarelerle, hikâye, şiir eşliğinde (rızk, kader, kaza, ölüm, keramet, fetvalar, evlilik, boşanma) gibi birçok meseleyi hem dağınık, hem de toplu bir şekilde anlatılmıştır. Dolayısıyla Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme'si format olarak nasihat-nâmelerin genel muhtevasına uygun olarak kurgulanmış, anlatılan siyasî ve ahlakî bilgiler İslâm dinine uygun bir şekilde sentezlenmiştir. Eserde teorik bilgiden ziyade, pratikte fayda sağlayacak tecrübe ve tavsiyeler, anlatılan hikâyelerle gizli ya da açık olarak aktarılmıştır. Bu yönüyle de eseri, siyaset-nâme türü eserlere benzetebiliriz.

Müellifin dünya ve ahiret saadetine ulaştırarak temel ilke ve prensiplerle kaleme aldığı eser; nasihatlerden, darb-ı mesellerden, ayet-i kerimelerden, hadislerden, peygamber kıssalarından, âdil padişah hikâyelerinden, sultanların ve büyük zatların hayatlarına ait verilen bilgilerden müteşekkildir. Eserin birçok konuya ve hikmete şamil olduğu bilinmekle beraber içerisinde hem dünya hem de dine fayda verecek şeyler olduğundan esere nasihat-nâme tarzında yazılmış bir öğüt kitabı da denilebilir. Eserin bütününe hâkim olan nasihat, hikmet ve ahlâk konuları genel olarak soru-cevap eşliğinde, bazen de tembih ve telkinler aracılığıyla direkt verilmektedir.

3. HÂB-NÂME'DE TAHKİYE METODU

Sanatın icrası ve düşüncenin aktarılışı açısından sözün yadsınamaz bir etkisi ve gücü vardır. Her sanat eseri, kendisini vücuda getiren sanatçıyla sürekli bir iletişim ve etkileşim içerisinde; sanatçının izlerini taşır.

Arapça hky kökünden gelen “taklit etmek, bir nesneye benzemek, nakletmek, nakil”, lügatte hikâye etme, anlatma, anlatı, bir olayı anlatmadaki düzen, anlatış düzeni (TDK, 1988, s.1401) olarak tarif edilen tahkiye etme en etkili anlatım tarzlarından biridir. Bu teknik sayesinde en zor konular ve girift meseleler kolayca anlatılarak hafızalara nakşedilir. En güzel örneklerini Kur’an-ı Kerîm’de gördüğümüz Peygamber kıssaları, geçmiş kavimlerin durumları ve bazı tarihî şahıslarla ilgili olaylar hikâye etmek suretiyle nakledilmiştir. Kur’an ve hadislerin bu usul ve üslûbunu birçok şair ve müellif örnek alarak kendi eserlerinde kullanmışlardır (Küçük, 2023, s. 258). Anlatımı güçlendirmek ve anlatımın kalıcılığını artırmak için Hab-nâme’nin hemen hemen her bölümünde tahkiye unsurlarını kullananlardan biri de Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet’tir.

“İnsanlık tarihinin ortak mirası olan hikâyeler yaslandıkları kutsal kitapların, farklı medeniyetlerin birikimini esas alarak hakikatin dile getirilmesi ve ortaya çıkması için çığır açmışlardır. Bu kadim anlatım türünde hikâye (kıssa) araç ise kıssadan hisse almak amaçtır. Madde; mana potasında damıtılarak hikmet ve hakikatle yoğrulur, ideal insan tipini karşımıza çıkarır. Hayatın bizatihi kendisi olan hikâyelerin asıl malzemesi de insandan başkası değildir. Ortak akıl, evrensel ahlâk ve ilkeler ittifakıyla her çağa seslenebilmesi ya da sesini duyurması en önemli özellikleridir. Bu etkileşim insanlık var olduğu müddetçe sürecektir” (Tosun, 2014, s. 43).

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet’in eserinde başvurduğu hikâye tekniğinde bir çerçeve hikâye mevcut olup buna bağlı birçok değişik hikâyeler vardır. Şekil ve muhteva özellikleriyle Hint, İran ve Arap kaynaklarında örneklerine rastlanan hikâyeler büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Konularına uygun bir şekilde seçilen hikâyelerde ahlakî niteliğe sahip nasihatler verilir.

“Gerek tasavvuf kaynaklı metinlerin gerekse felsefe kaynaklı metinlerin hikâyeye ihtiyaç duymalarının arkasında bu yaklaşım vardır. Doğu’da hikâye, tarihsel serüveni içerisinde hep yüzleşme fonksiyonunu yüklenmiş, insanı kendine, birikimine, yaşadığı tecrübelerle yöneltmiş, ibrete vurgu yapmış, kıssadan hisseyi gözetmiş ve hep bir bellek işlevi görmüştür.” (Tosun, 2014, s. 8).

Hoca-zâde’nin tahkiye metodunu inşa eden temel referansları topyekûn ele alıp bütüncül bir şekilde değerlendirdiğimizde tarz ve yöntem olarak evrensel ahlak ve ilkelere bağlılığını net bir biçimde görebiliriz.

Klasik Edebiyatımızın müşterek malzemesi olan Kur’an ayetleri, Hz. Muhammed’in hadisleri, peygamber kıssaları ve kendinden önce yaşamış olan din ve tasavvuf büyükleri ve özellikle

Mevlânâ'nın Mesnevi'si ve İbn-i Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem ve Fütuhât-ı Mekkiyesi Hoca-zâde'nin eserlerini vücuda getiren en önemli kaynaklardır. Bu yöntemle lafzın gücü korunurken, mana ön plana çıkartılmış, maksadın hakikati anlatmak olduğu takdim edilmiştir. Bu takdimdeki tarzda, yine geleneksel muhtevanın yapısına uygun bir formatta verilmiştir. En bariz yöntemler arasında şunları sıralamamız mümkündür:

Muhatabın istek ve ihtiyacının tespiti

Muhatabın fikrî kabiliyetine göre hitap etme, anlatma

Soru- cevap yöntemiyle öğretme

Hoca-zâde'nin tahkiye metodunu uygulayışında eserden vereceğimiz örnek, fikrimizi destekleyici mahiyette olup anlatılanların sadece kıssa ve hikâyeden ibaret olmadığını, anlatım bir araç ise hakikate ulaşmanın asıl amaç olduğuna işaret edilmiştir.

Nitekim Şam vilayetindeki müezzinin ezanı parayla okuma hikâyesini anlatmaktan maksat, bu günahın yayılması değil, o kişinin ıslahı ve günah hastalığının tedavi edilmesidir. Hikâye şöyle anlatılmıştır:

Vaktâ ki Sultân Selîm Şâma duhûlunda mes'ele-i müşkil keşf olundu. Ya'nî murâd-ı şeyh bu idi ki mü'ezzin ezânı akçe ile okur idi. 'Ulemâ-yı mutekaddimîn 'indinde ücret ile ezân kıra'ât itmek câ'iz olmadığından hakikatde Cenâb-ı Hakki tekbîr itmezsün. Murâduñ ancak zehebdir taht-ı kadimimde bir çokca altın vardır. Ahz yine işâret eyledi, bir dahı ücret ile ezân kıra'ât eyleme. Çünkü sen bundan ol akçe için câmi'-i şerîfi ta'tîl ve cemâ'atı tefrîk eyledün ve bundan soñra dahı akçe alanlara sebep oldun. Sinden murâd Selîm olup ol defneyi ol mahallden ahz idüp kabr-i sa'âdetlerin termîm ve ta'mîr itdiler. [250b]

Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı fethinden sonra müşkül olan bu mesele çözüldü. Şeyhin muradı ortaya çıktı. Ezanı para karşılığında okumanın caiz olmadığına, müezzinin amacının altın kazanmak olduğuna işaret eden Şeyh-i Ekber'in sin harfinden muradı Sultan Selim; sîn harfinden muradı ise Şam vilayetinin fethi olduğu ortaya çıkmıştır.

Dünya ve ahiret hayatının iç içe geçtiği bu anlayış sisteminde maksadın maksut olduğu açıkça ifade edilir. Bu anlatım biçimi hemen hemen aynı tarz ve tevarüsle devam eder. Bu eserlerin önceliği insanın kendisiyle yüzleşmesi ve hakikati bulmasıdır.

Bu tür eserlerde eser ve müellif isimleri değişse de tek değişmeyen şey hakikattir. Mevlânâ'nın Mesnevi'si ne ise Attar'ın Mantıku't- Tayr'ı, Sadi'nin Bostan ve Gülistân'ı odur. Mevlânâ, Attar, Sâdî hepsi hakikatin mutlak avcısı olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda; "Sadi'nin de amacı diğer Doğu anlatıcılarında olduğu gibi, öncelikle bir mesaj iletmedir. Kendi deyişiyle okura "boşu boşuna mum dumanı yutturmak değildir" açıktır ki Doğu hikâyeleri iki dünyayı anlatır. Çünkü bu hikâyelerde hem bu dünya hem de ahiret vardır. Sadi, Gülistan'da bütün tasavvufi, insani birikimini hikâye formuyla anlatır. Bu hikâyelere konu başlıkları bile verilir. Sonra bu hikâyenin hikmeti açıklanır. Hem de ya hikmet ya da ibret başlığı altındaki hikâyenin neye vurgu yaptığı, birkaç özlü sözle okura dinleyene izah edilir. Bazen de hikâye bittikten sonra; bu hikâyeden maksat şudur denip hikâyenin hangi maksat için anlatıldığı açıklanır. Birincil amaç; faydalı olmak, eğitmek, hikmetler aktarmaktır. Ama bunu yaparken yine de bir üslûp peşinde olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın içeriğini neşe uyandıran tatlı şeyler olarak açıklayan Sadi; insanlara, iyiyi, doğruyu, güzeli hikâye formatı şeklinde göstermek ister. Tutkuları, nefsi dizginlemekle ancak gönül eri olunabileceğini öğütler. Hakikate ancak böyle

ulaşılabilecektir. Kitabın sonunda ise öğüdümüzü verdik diyerek maksat anlatılır” (Tosun, 2014, s. 201).

Anlatılan bir başka hikâye ise şöyledir:

Devesini kaybetmiş bir adam 3 bilge kişiye rastlar ve sorar devemi kaybettim sizler gördünüz mü? Bilgelerden biri devenin bir gözü kör müydü? Diğeri ön dişlerinden biri eksik miydi? Üçüncü ise bir ayağı topal mıydı? Diye sorunca deveyi kaybeden adam sevinç çılgınlıklarıyla evet evet demiş. Adam, bilge şahısların tavsiye ettiği üzere bilgelerin geçtiği yollarda devesini aramış ama bulamamış sonrasında yine onları bulmuş. Bu kez bilgilerden biri devenin bir tarafında bal, diğer tarafında mısır mı yüklüydü? Diğeri hamile bir kadın mı binmişti? Sorularına evet cevabı veren adam üçüncü bilgenin biz senin devenin nerede olduğu bilmiyoruz, cevabıyla hayal kırıklığına uğrar ve bu 3 adamı devesini çalan hırsızlar olarak yaftalar ve kadıya şikâyet eder, olay dinlenir ve 3 kişi hapse atılır. Aradan kısa bir süre sonra devesini boş bir arazide bulan adam tekrar kadıya başvurur ve bu 3 bilge adamın hapisten çıkarılmasını ister. Hikâyenin düğümü işte bu noktadan sonra çözülür. 3 bilge kişinin izahatı şöyledir: Yolda gelirken devenin ayak izlerini gördük, izlerden biri silik olduğu için devenin bir ayağının topal olduğuna kanaât ettik, diğeri yolun bir tarafından otlaması devenin bir gözünün kör olduğuna, ısırıldığı yaprakları yırttığına göre de ön dişlerinden birinin olmadığına delil saydık. 3 bilge şahsın ifadeleriyle mesele açığa çıkmış ve hâkimin kararıyla beraat etmişler.

Hâsıl-ı kelâm şeyh-i müşârün-ileyh mâye-i asliyesin bildi ve rütbe-i menziletini fehm idüp güzelce ahvâline vâkıf oldukda mâre'l-beyân suvâle cevâb viren şâhzâde-yi sağîriñ serîr-i saltanata cülûsuna ve ‘adâletde bir devâm olmasına hükm ve karârı tefhîm eyleyüp me’as-selâmet sebeblerini tahliye eyledi. [222b]

Hikâye özlü bir ders niteliğinde olup başkalarını kolayca suçlamamayı tembihlerken doğru hükme varmayı, akıl cevherinin ne kadar üstün olduğunu ve kişiyi yüceltip üstün dereceler kazandırdığını, diğer taraftan cahilliğin ise kişiyi rezil edip sahibinin derecesini düşürdüğünü göstermektedir.

Zulüm ve haksızlığın örnekleriyle birlikte verilmesi, geçmiş idarecilerin âdil ya da zalim idarecilikleri anlatılarak kıssadan hisse alınması amaçlanmıştır.

İncelediğimiz eserde bahse konu olan ifadeler şöyledir:

li-muharririhî Âdem u Havvâdan beri bu zulümi görmedüñ zulmle şeddâd kesdüñ şöhreti şân eyledüñ hattâ mahbûshânedede beş biñ ricâl üç biñ tâ’ife-i nisâ alup eyyâm-ı sayfde şemsüñ harâretiyle ezâ u vakt-i şitâda berdiñ şiddetiyle ‘uryân olarak ta’zib eyleyüp mazlûmunuñ feryâd ü fiğânların istimâ’ eyledikde zebânîler ehl-i dûzaha ‘azâb iderler. [226a]

li-muharririhî Hakk Te’âlâ kâdî olup hakkı icrâ itdükde ne cesâretdür kim saña bunca ‘isyân eyledüñ kimsenüñ hakkını koymaz olsa haşhaş dânesi Münker-i âhîret [225b]

Müellif bu ifadelerle birlikte kıyamet gününde vuku bulacak bir hadiseyi şöyle nakletmiştir:

Yönetici sınıfındaki vali ve hâkim kıyamet gününde elleri boynuna bağlanmış bir şekilde ateşten bir köprü üzerinde bekletilir sonrasında köprü yönetici konumundaki kişiyi silkeleyerek bütün azalarını döker, tekrar birbirinden ayrılan azalar yerli yerine konularak o kişi hesaba çekilir. O kişinin iyilikleri ağır gelirse kurtulur, kötülükleri çok olursa köprü parçalanır ve o ateşe düşerek yetmiş sene cezalandırılır. Bu hadiseyi rivayet eden Ebû Zer kendisiyle hesaplaşarak kıyamet gününde o köprüdeki halinin nasıl olacağını sorgular.

Bu eserlerin her durumda bir meselesi, aktarmak istediği bir mesajı, düşüncesi vardır. Arkalarında güçlü bir mesele yatar ve bir hakikati hikâyenin diliyle aktarırlar. Anlatılan öyküler, bir hayat tecrübesi olarak, ders olacak şekilde kurgulanır. Kıssadan hisse temel amaçtır. Kıssalarda, masallarda, menkıbelerde, mesnevilerde, halk hikâyelerinde aynı amaç güdülür. Kur' anda da etkileyici bir üslûpla kıssalar anlatılır. Bu kıssalarda peygamberlerin, doğru yoldan sapmış ulusların hayatları hikâye edilir. Kıssalarda amaç ibret ve hikmettir. Kutsal kitap birikimlerin niçin hikâye biçiminde anlatıldığını şöyle vurgular: "Bu kıssayı anlat, umulur ki tefekkür ederler." A'râf, 7/176. Böylece hikâyenin insanı kendine yönelten kendiyile yüzleştiren fonksiyonu açık edilir. Kur'an'daki kıssalardan yola çıkılarak daha sonraki dönemlerde hikâyeler çeşitlendirilmiş, çoğaltılmıştır (Tosun, 2014, s. 17).

Müellif kaza ve kader tartışmalarını ele alırken meseleyi somutlaştırarak okuyucuya bilgi vermektedir. Bu bağlamda kaza-kader konusunu açarak terzi hikâyesini anlatır. Hikâye şöyledir: Terziye verilen bir kaftan sahibine uygun bir biçimde hazırlanır. Bu durum kazadır. Adam elbiseyi giyer bedenine uymuştur. Bu ise kaderdir. Yine bu hikâye mefhum-ı muhalifinden şöyle anlatılır: Terzi elbiseyi hazırlar, adam giymeye hazırlanırken eli çabuk bir hırsız elbiseyi alıp kaçar. İşte bu durum da kaderdir der ve bir deyimle olayı çözümler.

eger virmez Ma'bûd ne yapsun terzi Mahmûd var kaderiñe kûs diyü cevâb virir işte kader ile kazâ miyânında fark budur. [238a]

Keşf, keramet ve olağanüstü mazhariyetlerin çokça kullanıldığı bu eserde menkıbe ve kıssalar ilim ve irfan çerçevesi içerisinde anlatılmıştır. Özellikle Şeyh-i Ekber, Hallâc-ı Mansur, Bayezid-i Bistamî ile ilgili anlatılan kıssalarla, yine Hz. Musa ve Hızır arasında geçen olaylar, Hz. Ömer'in bir aylık uzak mesafedeki Sâriyete'l-Cebel'e seslenişi ve arkasındaki düşman ordularını haber vermesi, Hz. Ali'nin Hayber Kalesi fethi, Belh padişahı Saadettin Taftazanî ile Şeyh Nakşibendî arasındaki diyalog, Abdulkadir Geylani hazretleri hakkında rivayet olunan deniz yolculuğundaki çocuğun kaybolması ve kırk yıl sonra dirilmesi kerameti bu konu hakkında verilmiş örnekler arasındadır.

Bunlardan Hz. Ömer'in kerameti olarak kaynaklarda geçen Hâb-nâme adlı eserde de zikredilen Hz. Ömer ve Sâriyete'l-Cebel arasında geçen hadise şöyledir:

Hz. Ömer tarafından ordu komutanlığına tayin edilen Sâriye, bir bölgede İran kuvvetleriyle çarpışmaya tutuşur. Fakat İranlılar çevreden yardım alırlar. Büyük bir ordu ile etrafi kuşatılan İslam ordusu İran cephesinde savaşırken zor durumda kalır. O esnada Medine'de hutbe okuyan Hz. Ömer, hutbeyi yarıda keserek: "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel: Ey Sâriye, dağa çekil, dağal!" diye iki veya üç defa bağırır. Sâriye ve arkadaşları bu sesi işittiklerinde dağlara doğru çekilip düşman ordusundan emin oldular ve tehlikeden kurtulup ganimet ve zaferle geri döndüler (İbn Hacer, 3).

Keşf ve keramet hakkındaki izahla birlikte okuyucuya konuyu iyice pekiştirmek için müellif İbn-i Arabî hakkında anlatılan menkıbeleri ardı sıra anlatarak eseri ziyadeleştirmiştir.

Şeyh-i Ekber hakkında çirkin yakıştırmalarda bulunan Aliyyü'l-Kârî mana âleminde Resulullah'ı görür ki bir zat ile konuşur. Bu zat birinden şikâyetçidir ve onu Resulullah'a şikâyet eder. Resulullah kalk ey Muhiddin düşmanıyla hesaplaş dediğinde anladım ki o zat-ı şerif Şeyh-i Ekber'dir. Şeyh, Hz. Peygamber'e Aliyyü'l-Kârî'nin kendi aleyhine risaleler neşrettiğini, küfür ehli olup, kötü biri olduğunu söylemesinden dolayı dava etmektedir. Bu durum karşısında Resulullah'ın tavrı şeyhe tebessüm ederek o zatı mazur görmesi neticesinde Aliyyü'l-Kârî uyku

hâlimden uyandırıldığında kalbinin nur ile dolduğunu, cisminin âb-ı hayatla çoğaldığını ve şeyhin derecesini o anda anladığını ve muhabbetinin kan gibi kalbine yayıldığını ifade etmiştir.

Müellif, Şeyh-i Ekber hakkındaki bir başka kerameti ise şöyle nakleder: Harem-i Şerif'te her sabah sabah namazını eda ettikten sonra bir köşeye inzivaya çekilen Şeyh-i Ekber'i tefsirini dinlemeye çağıran Abdurrezzak'ın bu davetine karşılık ben dersi Rezzak'dan aldım Abdurrezzak'ın dersine asla ihtiyacım yoktur, dedikten sonra Abdurrezzak'a bu mübarek mekânda temiz olmayan bir dil ile bu ayetleri tefsir etmek uygun mudur sorduğunda Abdurrezzak hemen tefsiri kapatıp teyemmüm ederek harem-i şeriften dışarı çıkar. Abdurrezzak düşününce geceden ihtilam olduğu ve öylece cemaate imamlık yaptığını anlayınca Şeyh-i Ekber'den müstefid olup irşat oldular. Bir zaman sonra Şeyh-i Ekber'den ayrılıp bir gemiyle yolculuğa çıktıklarında geminin batması neticesinde Şeyh'e iltimas ederek imdat eylediklerinde Şeyh o anda gemiyi alabordan kurtarıp selamete karaya çıkarmıştır.

Anlatılan kerametlerden biri de Belh padişahı Saadetin Taftazanî ve Şah-ı Nakşibendî hakkındadır. Nakşibendi hazretleri için zamanın kutbudur, ifadesi karşısında Taftazani bu makamın büyüklüğüne işaret ederek şüphe ile yaklaşır ve tecrübe etmek için Nakşibendi hazretlerini davet etmek suretiyle imtihan etmek ister. Davete icabet eden şeyhe bir kuzu ikram edilince şeyh bu kuzudan yemez ve kuzunun haram olduğunu söyler. O esnada huzura biri gelir ve kuzuyu helal malından şeyh için hazırladığını söyledikten sonra saraydan gelen kişiler tarafından padişah için ücret ödenmeksizin ve rızasız bir şekilde kendisinden zorla alındığını beyan eder. Şeyhin kerametinin zuhuru karşısında Taftazanî'nin basireti açılır, mahcubiyet içerisinde şeyhin yüce mertebede biri olduğunu anlar.

4. HÂB-NÂME'DE ANLATILAN HİKÂYELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

“İslamî sanat anlayışında, sanatın hakikatle veya daha yerinde bir ifade ile hakikat ve gerçeklik anlayışı ile sıkı bir ilişkisi vardır. Gerçek sanat, İslamî anlayışa göre, hakikate ve bir mana ifade etmeye, manayı dile getirmeye dayanır. Hakikati dile getirmek en iyi şekilde onu mükemmel bir dil düzeyinde ifadeye kavuşturmakla mümkün olabilir” (Koç, 2016, s. 79).

“Gerek tasavvuf kaynaklı metinlerin gerekse felsefe kaynaklı metinlerin hikâyeye ihtiyaç duymalarının arkasında bu yaklaşım vardır. Doğu'da hikâye, tarihsel serüveni içerisinde hep yüzleşme fonksiyonunu yüklenmiş; insanı kendine, birikimine, yaşadığı tecrübelerle yönelmiş; ibrete vurgu yapmış, kıssadan hisseyi gözetmiş ve hep bir bellek işlevi görmüştür” (Tosun, 2014, s. 8).

Doğu toplumlarında sembolik bir anlatım hâkimken, Batıda ise doğrudan bir anlatımın olduğunu görmekteyiz. Doğunun bu gizli ve gizemli dili kaynaklarımıza da yansımış, hikmet merkezli bir anlatım tarzı oluşmuştur. Toplumun her katmanına, devletin idarecisinden ta kapıkuluna dek her ferdine tesir etmiştir. Çünkü kaynağını temel referanslarımız olan Kur'an ve sünnete yaslanmış olan medeniyetimiz “Hikmet müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alsın.” ilkesinden hareket etmiş ve hakikatin arayıcısı, hatta temsilcisi olmuştur.

Tâvus adlı kuş ve Ankebût adlı örümcek ile de fabl türü anlatım tarzıyla okuyucuya verilmek istenen mesaj doğrudan değil dolaylı bir biçimde verilmektedir. Bu diyalog yer yer fabl türü eserlerde gördüğümüz hayvanların konuşturulması eşliğinde başka bir anlatım tarzıyla devam etmektedir. Temsilî konumdaki varlıklar kadrosunun her biri bir sembol niteliğindedir. Tasavvuftaki bu örtülü söyleyiş geleneği bir nevi “Kızım sana söylüyorum; gelinim sen anla” muktezasında bir terbiye ve eğitim metodudur.

Divan Edebiyatı Estetiği adlı eserinde Cihan Okuyucu'nun da Lamiî Çelebi'den iktibas yaptığı bu husus hakkında bir hadis-i şerif delil gösterilir. "İnsanlara akıl seviyelerine, anlama kabiliyetine göre konuşunuz." hadisinden hareketle, muhatabın seviyesine göre konuşmanın ehemmiyetine işaret eden yazar, Kur'an'da dört anlam ve anlatımın olduğunu beyan eder ve şöyle sıralar: Bunlar; ibare, işaret, letayif ve hakayıktır. İbare halk içindir, işaret aydınlara, letâyif evliyalara, hakayık ise peygamberlere hitap eder. Kur'an'daki manası açık muhkem ayetler yanında yoruma açık manalar taşıyan müteşabih ayetlerin mevcudiyeti şairlerin mecazlı ifadelerine de bir cevaz niteliğindedir (Okuyucu, 2010, s. 60).

Bu bağlamda incelediğimiz eserde sembolik anlatımın imkânları kullanılarak tasavvufun temellerine uygun bir formatta hakikatin serüveni anlatılmaktadır. Müellif eserinde anlatıcı konumunda bulunan Hakîm vasıtasıyla birçok alanda soru cevap taktiğiyle malumat vermiştir. Mecazdan hakikate giden bu anlatım metodu hak ve hakikati bulma yolunda çözüm üretir.

Bu kaynaklardan istifade eden müellifimiz, Hakîm aracılığıyla vermek istediği mesajları ve nasihatleri farklı metotlar kullanarak eseri monotonluktan kurtarmayı sağlamış, kullandığı hayal dünyası ürünleri aracılığıyla farklı anlam katmanları oluşturarak eserine zenginlik katmıştır.

5. HİKÂYELERİN KONULARI

İslam medeniyetinin madde ve manaya bakışında hedef hep mana olagelmış; madde, mananın emrine verilerek manevi yapı sistematik bir düzenle ihata edilmiştir.

Müellifin dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak temel ilke ve prensiplerle kaleme aldığı bu eser; nasihatlerden, darb-ı mesellerden, ayet-i kerimelerden, hadislerden, peygamber kıssalarından, âdil padişah hikâyelerinden, sultanların ve büyük zatların hayatlarına ait verilen bilgilerden müteşekkildir. Bu eserin birçok mevize ve hikmete şamil olduğunu, içerisinde hem dünya hem de dine fayda verecek bilgiler olduğundan dolayı esere nasihat-nâme tarzında yazılmış bir öğüt kitabı denildiğini görebilmekteyiz. Eserin bütününe hâkim olan nasihat, hikmet ve ahlâk konuları genel olarak soru-cevap eşliğinde, bazen de tembih ve telkinler aracılığıyla direkt verilmektedir.

Muhammed Rasim Hikmet'in birçok sûfiye ve eserlerine yer vermesi tasavvuf sahasında yetkin biri olduğunun göstergesidir. Kur'an ve sünnet temeline dayanan tasavvufî anlayışı da en güzel şekilde eserlerine nakleden müellif, her daim itidal üzere bir yaklaşım sergilemiş, İslami sahadaki çetrefilli ve tartışmalı konuları çözmede ayet ve hadise dayalı bir açıklama metodunu tercih etmiştir.

Hâb-nâme'de işlenen konuları şöyle sınıflandırabiliriz:

Dinî ve Tasavvufî konular: Nefs, heva ve heves, zikir, ibadetler, dua, ahiret, tevbe, ihlâs ve samimiyet, uzlet, kaza-kader, şükür, ahiret, cihat, keramet, velâyet, teslimiyet.

Ahlâkla ilgili konular: Kanaat, tevekkül, dürüstlük, edep, israf, rızık, alçakgönüllülük, yalan, gıybet.

Sosyal hayatla ilgili konular: Evlilik, boşanma, adâlet, cömertlik, dostluk, ticaret, iyilik yapmak, rüşvet, sır, ticaret, istişare.

Bu bağlamda 19. yüzyılda yaşamış mutasavvıf ve mütefekkir bir âlim olan Hoca-zâde'nin eserlerinde net bir biçimde görebildiğimiz muhteva özellikleri, ahlâkî ölçüler ve kurallar sanatın ötesinde bir irşat niteliği taşıırken eserlerin tavsiye ve nasihat amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

6. HİKÂYELERDEKİ ŞAHİS KADROSU

Eser şahıs kadrosunun zenginliği açısından dikkat çekmektedir. Hab-nâme'de yer alan şahıs kadrosunda yönetici sınıfındaki padişahlar, din ve tasavvuf büyükleri, halk tabakasına mensup kişiler ve fabl ürünü olarak kullanılan çeşitli hayvanlar yer almaktadır.

Bu bölümde eserde geçen şahıslar hakkında genel bir çerçeve çizilecektir.

İslamî muhteva yapısına uygun karakterde olan Hz. Muhammed, Hz. Adem, Hz. Havva, Hz. Süleyman, Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Salih, Hz. Yunus, Hz. İsa, Hızır, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Ebu Zer, Hz. Bilâl, Hz. Ammar, Hasan-ı Basrî, Abdulkâdir-i Geylânî, Şâh-ı Nakşibendi, Muhyiddin-i İbn-i Arabî, Bayezid-i Bestamî, Hallac-ı Mansûr, İmâm Mâlik bin Enes, İmâm-ı Şâfiî, İmâm Ebu Hanife, Ebu Saîd Hudrî, İmâm Gâzzâlî, *Cüneyd-i Bağdâdî* İmâm Fahreddin Râzî, İbn-i Teymiye, Dâvûd-ı Kayserî Monlâ Câmî ve Semerkandî ve İmâm Şarânî, İmâm Sirâceddîn, İmâm Suyûtî gibi din büyüklerinin hikmetli sözleri ve hikâyeleri esere zenginlik katmıştır.

Ayrıca Muhyiddin-i Mağribî, Batlamus ve Mahlus, İbn-i A'lem ve Nasir-i Tûsî, Saadettin Taftazanî, İbn-i Revandî, İbn-i Haldun, Harezmi şahı Hin, Hüdhüd-i Belkis, Kelb-i Ashab-ı Kehf gibi kişi ve karakterle örülü zengin bir kadro mevcuttur.

Sembolik ve fantastik bir anlatım türü de diyebileceğimiz mitolojik ve efsanevi öğeler Divan edebiyatını besleyen kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklardan istifade eden müellifimiz, kullandığı hayal dünyası ürünleri aracılığıyla farklı anlam katmanları oluşturarak mezkûr mefhumları eserine taşımıştır.

İncelediğimiz Hâb-nâme adlı eserde zikredilen mitolojik ve efsanevi şahıslar şöyle sıralanabilir: İskender, Eflâtun, Cemşîd, Şeddâd, Keykâvus, Nûşirevân, Firavûn, Züleyha, Nemrûd, Karûn.

Mezkûr eserde isimleri zikredilen hayvanları ise şöyle verebiliriz:

Deve, ankebût, bülbül, tilki, bûkalemûn, ejderhâ, tûtî, mâr, neml, semender, kumru, zenbur, semend, simurg, hüdhüd, hümâ, ahu, hayye, ganem, çekirge.

Bu tür eserlerde hayvanların kahraman olarak seçilmesinin birçok sebebi vardır. Çünkü insanlar ve hayvanlar farklı iki tür olsalar da aralarında benzer hususiyetler mevcuttur. Keçi inatçılığı, tilki kurnazlığı, aslan güç ve otoriteyi, çakal fırsatçılığı, eşek aptallığı temsil etmektedir. Hayvanlar tabii yapılarıyla, karakter ve yaratılış özellikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Hayvanların belki de tabii olmayan tek yönleri insanlar gibi konuşmalarıdır (Bilkan, 2001, s. 86).

Ayrıca müellif eserde kimliği belli olmayan tiplerden pir, mürit, mürşit, kul, Mecusi, müneccim, zahit, kör, ahmak, terzi, ihtiyar kadın gibi meçhul karaktere yer vererek bunlar aracılığıyla vermek istediği mesajları ve nasihatleri farklı metotlar kullanarak eseri monotonluktan kurtarmayı sağlamıştır.

7. HİKÂYELERİN ANLATIM TEKNİKLERİ

Hâb-nâme adlı eserin anlatım biçimini oluşturan yapı alegorik ve didaktiktir. Bu anlatım metodunda nasihatın gücü, tesiri artırılarak kıssadan hisse çıkarılması amaçlanmıştır.

Bununla birlikte dinî ve tasavvufî bir eser olması hasebiyle eserde kullanılan ayet ve hadisler ve müellifin ilmî müktesebatı, konuyu ele alış biçimi eserin didaktik yönüne işaret ederken estetik gayeden ziyade; hisse, ders çıkarma ve öğüt verme ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu eserin halk için bir nasihat kitabı olarak yazıldığını söylenebilir.

Dinî ve tasavvufî nitelikli bir çalışma olan bu eserde, estetik gaye güdülmemiş, okuyucuya bilgi kazandırma ve fayda sağlama ön plana çıkmıştır. Her ne kadar nasihat türü bilgiyi okuyucuya didaktik tarzda öğretme gayesi olsa da müellif, daha çok soru cevap yöntemini kullanarak Hâb-nâme'yi tek düzelikten kurtarmıştır (Aktan, 2019, s. 55).

Hayal mahsulü ürünler ile gerçeğe dayalı anlatımın iç içe olduğu bu eserde müellif, fabl türünden istifade ederek kıssadan hisse yöntemiyle okuyucuya dersler verir. Fabl türü anlatım tarzıyla okuyucuya verilmek istenen mesaj doğrudan değil dolaylı bir biçimde verilmektedir. Gerçeğe dayalı hikâyelerde aynı maksat güdülmüş, kıssadan hisse çıkarılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Aktan'ın fikirleri ifadelerimizi destekleyici mahiyette olan çok önemli tespitlerdir:

“Özellikle alegorik bir temsiliyeti olan hayvanların bir araya gelmesi, fikir alışverişinde bulunması, “Rûbâh”ın muhakeme yapması, “Şütür”ün eserde zaman zaman tefekkür etmesi bu düşüncelerimizi desteklemektedir; ancak bunun yanında bizzat tarihî olaylara gönderme, hadisler ışığında yaşanan diyaloglar, Sıffin vakası, Kербela trajedisi, gerçekleşmiş peygamber ve evliya menkıbeleri, tarihî anekdotlar ışığında eserde gerçeğe dayalı bilgilerden yararlanıldığını da gösterir” (Aktan, 2019, s. 55).

Ayrıca Muhammed Rasim Hikmet başta Kur'an olmak üzere hadisler, peygamberler, dinî ilimler, ilmî hususlar konusunda verdiği örnekler ile kendi dünya görüşünü ve kişiliğini de ortaya koymuştur.

Aşağıdaki verilen beyitte müellifin; dünyadan el etek çekme, Allah dışında kimseye minnet etmeme, kanaatkâr olmayı ilke edindiği görülmektedir:

Mevâlî ü müderris kâdî-ı şeh'r olmadır matlub

Bu yüzden taleb-i dünyâ olup 'unvânı neylersin [203a]

Bu mihvalden bakıldığında on dokuzuncu yüzyılda yaşamış mutasavvıf ve mütefekkir bir âlim olan Hoca-zâde'nin eserlerinde net bir biçimde görebildiğimiz muhteva özellikleri, ahlakî ölçüler ve kurallar sanatın ötesinde bir irşat niteliği taşıırken eserlerin tavsiye ve nasihat amacıyla kaleme alındığı görülmektedir.

8. SONUÇ

Hâb-nâme-i Rasim Hikmet, Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Genel bir ifadeyle bu eserde İslami ilimler başlığında ideal bir yönetim biçimi; ahlâk, tasavvuf; ayetler, hadisler, hikmetli sözler, meşhur felsefe ve din bilginlerinin, âdil hükümdarların söz ve davranışlarından örnekler verilerek anlatılmıştır.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet, Hâb-nâme adlı eserini birçok kaynaktan beslenerek oluşturmuştur. Eser kaynaklar bakımından zengin bir metindir. İslamî ilimler ağırlıklı olan eser; Kur'an ayetleri, Hz. Muhammed'in hadisleri ve din ve tasavvuf büyüklerinin eserleri ve hikmetli sözlerinden müteşekkildir.

Yine bu tür eserlerin alt başlıklar hâlinde verilen ilke ve kurallar arasına geçmiş kavim ve milletlerin hikâyeleri serpiştirilmiş, Arapça ve Farsça şiirler konulmuş, nasihatın gücünü ve tesirini artırmak için ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler delil olarak kullanılmıştır. Geçmiş idarecilerin âdil ya da zalim idarecilikleri anlatılarak kıssadan hisse alınması amaçlanmış, geçmişle ilişki kurup bugünü doğru bir biçimde değerlendirmek hedeflenmiştir.

Eserde anlatılan hikâye, kıssa, menkıbelerle konu örneklendirilmiş, hisse alınması amaçlanmıştır. Bu metodu yazar bazen konuyu anlatmadan önce yapmış, bazen de konuyu uzun

uzun anlattıktan sonra tahkiye ile tamamlamıştır. Müellif tahkiye sunumunda ise önceki kaynaklarda geçen hikâyeleri birebir anlatmış, kimi zaman da kendi tarz ve üslubuyla anlatma yoluna başvurmuştur. Rivayet ağırlıklı, İslam dinine uygun bir şekilde sentezlenen hikâyeler ayet ve hadise dayalı bir açıklama metodu tercih edilerek anlatım güçlendirilmiştir.

Eserde şahıslar bakımından zengin bir kadro mevcuttur. İslamî muhteva yapısına uygun karakterler, mitolojik ve efsanevî şahıslar, ilimler, kozmografya, hayvanlar, coğrafya gibi maddi unsurlara çokça yer verilmiştir.

Hâb-nâme isimli bu eserde net bir biçimde görebildiğimiz muhtevanın özünü oluşturan zengin içerikli dini ve tasavvufi hikâyeler aracılığıyla müellif birçok tasavvuf klasiklerine müracaat ederek eseri monotonluktan kurtarıp sahabe hayatından örnekler, veli ve önemli din büyüklerinin kıssa ve özlü sözlerine gönderme yaparak eserine zenginlik katmıştır.

Hülasa; Doğu, Batı ve İslâm medeniyetindeki bu türden eserler incelendiğinde çok güçlü ahlâk ve adâlet anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bu da mükemmel yönetici ve mükemmel toplumu akla getirmektedir. Zaten bu türden eserlerin kaleme alınmalarının sebebi mükemmel yöneticiyi idealize ederek toplumun barış ve huzurunu tesis etmektir. Şu da var ki Hoca-zâde tavsiye ve tenkitlerini kimi zaman sarahaten dile getirirken bazen de hikâye ve temsil yoluyla muhatap kitleye aktarmıştır.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H. (2004). Siyâset-nâmelerin klasik kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/11075/132233>
- Aktan, M. F. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet'in Hâb-nâme'si (1b-168a) (inceleme-metin)* [Doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Y0eTjxZ_hOY&no=x82D8DTXm1k
- Aktan, M. F. (2020). İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi T.6739 numaralı eserin (Hâbnâme-i Rasim) tetkiki. *Turkish Studies-Language*, 15(2), 573-585. <https://doi.org/10.47423/TurkishStudies.43686>
- Alıcı, L. (2007). Mevlânâ'nın şiir anlayışında tahkiyenin yeri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 149-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuilahiyat/issue/10237/125976>
- Ayverdi, İ. (2005). *Misâlli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Lugatı. <https://lugat.kubbealti.org.tr>
- Bayraktar, Ş. (2015). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn adlı mevlid şerhi (1a-83a)* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=F6JqNuGzt4g&no=hI3G7SvIvM0>
- Bilkan, A. F. (2009). *Masal estetiği*. Timaş Yayınları.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH (Dâhiliye), Said (Sicilli Ahvâl İdaresi) d. (Defter). Nr: 4/458. <https://www.devletarsivleri.gov.tr>
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Anka Yayınları.
- Ceylan, K. (2015). *Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn adlı mevlid şerhi (83a-164a)* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UvA1BdqROhY&no=fD3YvCw0kVU>

- Çetin, N. (2012). Aşk mesnevilerinin tahkiye metni olarak kurgusal yapısı. In *Edebiyat İncelemeleri*. Akçağ Yayınları.
- Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Rasim'in Mesnevî şerhi ve kaynakları. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cihansumul/issue/65158/984040>
- Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet. *Hâb-nâme-i Rasim Hikmet* (Yazma eser no: T 06739). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü. <https://www.yazmalar.gov.tr>
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. MEB Yayınları.
- Kaşanî, A. (2015). *Tasavvuf sözlüğü* (E. Demirli, Trans.). İz Yayınları.
- Köksal, F. (2005). Tahkiyeli bir eser olarak Taşlıcalı Yahya'nın Şâh u Gedâ Mesnevisi. In *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Akçağ Yayınları.
- Küçük, S. (2023). Rahmani, Zabihullah. Hakîm Senâî-yi Gaznevî'nin Hadîkatü'l-Hakîka isimli eserinde tahkiye. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 10(2), 251-278. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8397883>
- Okuyucu, C. (2006). *Divan edebiyatı estetiği*. LM Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2009). Halk hikâyelerinde tahkiye tekniği ve kurgu. *Hece Öykü*, (30), 85-94.
- Şeker, Z. (2009). *Hocazâde Muhammed Rasim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vilât isimli eserinin transkripsiyonu ve incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Q_OrQzOTurQ&no=TO1y3KmlcDk
- Tosun, N. (2014). *Doğu'nun hikâye kuramı*. Büyüyenay Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar*. Akçağ Yayınları.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır. Gösterdikleri ilgi ve emekten dolayı Dicle Akademi Dergisi Editörlerine ve katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederiz.

Etik Kurul İzni: Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir. Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder.

Katkı Oranı: 1. Yazarın katkı oranı yaklaşık olarak %60, 2. Yazarın katkı oranı ise %40'tır.

EXTENDED ABSTRACT

The *Hâb-nâme*, which we have examined, is a work written by Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet. In general, the work discusses topics such as an ideal form of government, morality, and mysticism under the broader category of Islamic sciences. These subjects are explained through

examples from verses, hadiths, wise sayings, the words and actions of famous philosophers and religious scholars, as well as the deeds of just rulers.

Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet composed his work *Hâb-nâme* by drawing on a wide range of sources, making it a text rich in resources. The work focuses mainly on Islamic sciences, incorporating verses from the Quran, the hadiths of Prophet Muhammad, and the writings and wise sayings of prominent religion and Sufi scholars.

Similarly, in the works of this nature, principles and rules presented under subheadings are interwoven with stories of ancient tribes and nations. Arabic and Persian poems are included, and verses and hadiths are cited as evidence to enhance the power and impact of advice. By narrating the just or oppressive administrations of past rulers, the aim is to derive lessons from history, establish a connection with the past, and gain a better understanding of the present.

The work aims to provide an exemplified understanding of the subject through stories, parables, and legends. The author sometimes used this method before introducing the topic, and at other times used it to reinforce the explanation after discussing the subject in detail. In presenting the narrative, the author occasionally quoted stories verbatim from previous sources and sometimes adapted them in his own style and tone. The narration is enhanced through an explanatory approach that incorporates verses and hadiths, as well as stories synthesized in accordance with the Islamic teachings, primarily relying on narration.

The work has a rich cast of characters. It abundantly incorporates material elements such as characters, mythological and legendary figures, sciences, cosmography, animals and geographical elements that are suitable for the Islamic content structure.

Through the rich religious and Sufi stories that form the essence of the content that we can clearly see in this work called *Hâb-nâme*, the author saved the work from monotony by resorting to many Sufi classics and enriched his work by referring to examples from the life of the companions, stories and pithy sayings of saints and important religious elders.

To summarize, when we examine such works in Eastern, Western and Islamic civilizations, we encounter a very strong sense of morality and justice, which evokes the idea of the perfect ruler and the ideal society. The reason why such works are written is to establish peace and tranquillity in society by idealizing the perfect ruler. However, while Hoca-zâde sometimes expressed his recommendations and criticisms clearly, he also conveyed them to the audience through stories and representations.

In this study, the life and works of Hoca-zâde Muhammed Rasim Hikmet are briefly given, and then his work named *Hâb-nâme*, which is the subject of the research, is introduced. Additionally, some of the stories told in the work were given and the author's narration method was examined.

Since it is a religious and Sufi work, we can say that it was written as an advice book for the public, while the verses and hadiths used in the work, the scientific acquis of the author, and the way he handles the subject point to the didactic aspect of the work.